

dodaje i kratak uvid u protezanje poslijetrident-skoga naslijeđa do duboko u 19. stoljeće te duhovito upozorava na neke poslijetridentske teko-vine prisutne i u suvremenosti. Slijedi "obvezni dio" (popis slikovnih priloga, popis literature i kazalo osoba) kojemu je pridodan i dragocjen tumač pojmova.

Vrijednosti su ove knjige višestruke. Jasnoća i preglednost iznošenja građe učvršćuju njezin udžbenički značaj, a iscrpnost i utemeljenost u brojnim pozivanjima na bilješke i relevantnoj li-teraturi omogućuje njezino korištenje u različite studijske i istraživačke svrhe. Pritom primjeren metodološki postupak i njegova uzorna metodič-ka razrada premašuju priručnički karakter i pred-stavljaju vrijedan doprinos ove knjige razmatranju opće problematike podrijetla, razmjera i sadržaja ikonografskih promjena nakon Tridentskoga sa-bora, koji u mnogim aspektima nadvisuje granice

vlastita tematskoga usredotočenja na hrvatsku likovnu baštinu. Naposljetku, što nikako nije i najmanje važno, valja istaknuti upravo zadivlju-juću vještinu pripovijedanja Sanje Cvetnić: uvi-jek iznoseći građu odmjereno, pregledno i sus-tavno, ona pokazuje izniman osjećaj za tekst, dramaturški promišljeno uravnotežujući različite diskurse i vješto uvodeći brojne digresije koji-ma istodobno i obogaćuje i rasterećuje narativni slijed, ne gubeći pritom iz vida funkciju svakoga pojedinog zahvata u promišljenu cjelinu teks-ta. Ta, upravo "nepodnošljiva lakoća pisanja" knjizi daje zadivljujuću i neočekivanu "dimen-ziju više" zbog koje ovo "rasno" povijesnoum-jetničko štivo, osim što će ohrabriti studente u njihovim počecima te posustalim kolegama vra-titi često zagubljeni, ako ne baš izgubljeni smi-sao bavljenja poviješću umjetnosti, i svim bu-dućim doprinosima te vrste postavlja ljestvicu vrlo visoko.

Marijan Bradanović

U izdanju VEDIS-a iz Zagreba objavljena je knjiga Damira Demonje *Romaničke crkve u Istri*. Temeljena je na njegovu magistarskom radu, pod naslovom *Tipologija romaničkih crkava u Istri*:

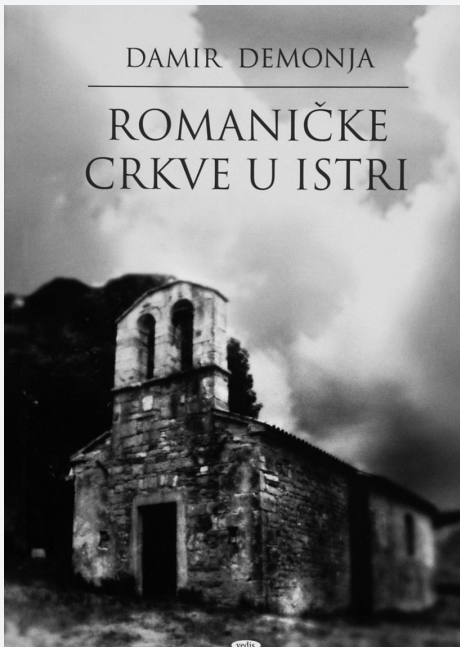
ROMANIČKE CRKVE U (HRVATSKOJ) ISTRI

DAMIR DEMONJA, *Romaničke crkve u Istri*,
Zagreb, VEDIS, 2007., 255 str.,
ISBN 978-953-6838-23-3

podrijetlo i održavanje, obranjenu početkom 1996. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i nizu autorovih članaka objavljivanih tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća.¹ Knjiga

¹ Spomenimo najvažnije. DAMIR DEMONJA, Contributo alla tipologia dei campanili romanici in Istria, u: *Atti Centro di ricerche storiche*, Rovigno, 23, (1993.), 297-341; Tradicionalni elementi u kasnosrednjovjekovnoj arhitekturi - nekoliko istarskih primjera, u: *Radovi IPU*, 21 (1997.), 28-37; Trobrodne romaničke crkve u Istri i njihova važnost u korpusu istarske sakralne arhitekture, u: *Peristil*, 41 (1999.), 5-25; Istarske romaničke jednobrodne crkve s istaknutim apsidama, u: *Radovi IPU*, 23 (1999.), 17-32; Contributo alla tipologia delle chiese romaniche in Istria: Le chiese uninavate con absidi inscritte, u: *Atti Centro di ricerche storiche*, 28, (1999.), Trieste-Rovigno, 63-160.

je opremljena sa 68 fotografija crkava, dvjema kartama, onom rasprostiranja i tipologije romaničkih crkava u Istri te kartom na kojoj su isti spomenici označeni s obzirom na kronologiju gradnje u romaničkom razdoblju, četiri usporedne tablice crkava (trobrodne crkve, jednobrodne crkve s jednom, dvije i tri upisane polukružne apside, jednobrodne crkve s jednom i dvjema upisanim četverokutnim apsidama, jednobrodne crkve s jednom istaknutom polukružnom apsidom) te četrdeset i jednim izdvojenim arhitektonskim nacrtom, tlocrtima i presjecima crkava.

U prvoj rečenici predgovora autor naglašava da je riječ o pregledu crkvene arhitekture na području hrvatske Istre, čime nastoji otkloniti problem nepodudaranja naslova i sadržaja, jer predmet njegove rasprave nisu primjeri romaničkoga crkvenog graditeljstva koji se nalaze sjeverno od rijeke Dragonje. Time se priklanja metodi analize unutar određena zemljopisnog, a ne povijesnog okvira, ali pritom odstupa od običaja integralnog sagledavanja Istarskog poluotoka, koji su slijedili hrvatski povjesničari umjetnosti od B. Fučića i R. Ivančevića u disertacijama o istarskom zidnom slikarstvu i crkvenom gotičkom graditeljstvu do V. Markovića u nedavno objavljenoj knjizi o istarskim baroknim crkvama.² Kao vremenski okvir svojeg istraživanja Demonja određuje razdoblje od 11. do 14. stoljeća, stilski ga tumačeći procvatom i afirmacijom romaničke te rađanjem gotike. Nadalje, on ovdje spominje Prelogove i Karamanove istarske studije te svoje prethodnike u izradi korpusa istarskoga crkvenog graditeljstva srednjega vijeka: A. Mohorovičića, B. Fučića, B. Marušića i A. Šonju. Zaključno, u predgovoru, naglašava da je njegovo istraživanje ograničeno na uspostavu tipologije, kao temelja budućim istraživanjima problema stila i kronologije.

U drugom poglavlju, autor najprije pruža jedan vrlo uopćen uvid u zemljopisne odrednice Istre, naglašavajući povijesnu važnost njezina

² Slovenski istraživači redovito su i logično spomenike u hrvatskoj Istri rabili kao komparativni materijal. Cjeloviti pristup njeguju i brojna, u posljednje vrijeme publicirana talijanska izdanja, uglavnom publicističkih dosegâ. Ona često zahvaćaju još šire područje, zadirući i na dijelove kvarnerskog otočja, dakle povijesne Dalmacije. Riječ je o živoj tradiciji Istarskog okruţja unutar Austrijskog primorja, kao političko-administrativnih tvorevina 19. stoljeća, a katkad su u pitanju i druge pobude. Jedan od načina rješenja problema pred kojim se našao autor, nalazimo u *Slikarskoj baštini Istre*, autorica V. Bralić i N. Kudiš-Burić, gdje se područje istraživanja i u podnaslovu te izrazito opseţne monografije ograničilo na *Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije*, dakle područje od Savudrije do Plomina, ili jedne, u usporedbi s predmetom istraživanja novije, no ipak prepoznatljive i na tradiciji utemeljene upravne jedinice. Treba dodati da je kod Demonje, osim potpunog izostavljanja prostora sjeverno od Dragonje, najslabije, samo jednom katalogskom jedinicom, zastupljen upravo prostor liburnijske Istre, gdje postoji barem još 6 do 7 crkava koje bi se mogle pribrojiti ovom korpusu.

tranzitnog položaja.³ Zatim prelazi na tečan i razumljivo uobličen pregled istarske povijesti. Ondje spominje sve bitne elemente političkih i državnopravnih mijena koje su utjecale na predmet njegova istraživanja, od vlasti njemačkih feudalaca preko uspona obalnih komuna i postupne mletačke penetracije. U kontekstu naravi umjetničke produkcije navodi i temeljne crte crkvene povijesti Istre, spominjući važnost bizantske tradicije i kasniju dvojnost utjecaja, s njemačkog i talijanskog tla. Ističe gustoću povijesnih biskupija na tlu Istre, propuštajući ih, nažalost, barem ovdje nabrojiti i ukratko opisati granice njihova prostiranja, koje će biti važne u daljnjim istraživanjima i otkrivanju radijusa djelovanja pojedinih graditeljskih radionica.

U trećem poglavlju Demonja donosi temeljit pregled literature o srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi Istre, uključivši važna, iscrpna i na izvorima utemeljena djela starijih lokalnih istraživača poput B. Benussija i F. Babudrija, značajne sinteze Slovenaca F. Stelèa i M. Zadnikara, rad naših, već spomenutih istraživača, ali i niza drugih, koji su se doticali ove teme. Ovdje ipak treba istaknuti nedostatak osvrta na noviju literaturu. Izuzev djela iz autorove bibliografije navedenih u literaturi, posljednji su citirani Matejčićevi radovi o crkvi Sv. Marije Male iz 1996. i 1997. godine a upravo je u proteklom desetljeću, u *Hortusu* i drugdje, publiciran čitav niz za ovu temu značajnih istraživanja.

U daleko najopsežnijem, četvrtom dijelu knjige, nadovezujući se na djelatnost prethodnih istraživača, autor razvija svoju klasifikaciju sedam-

desetak crkava u Istri. Demonjini uvodni topografski opisi zorno nam predočavaju karakteristike istarskoga, stratigrafski slojevita humaniziranog krajolika i prava je šteta da nisu popraćeni adekvatnim ambijentalnim fotografijama. Autor je racionalan, spretan i pouzdan u opisima arhitekture a ovdje, u pojedinačnim analizama, koristeći se vlastitim zapazanjima i drugim suvremenim prinosima, ponajviše onima M. Jurkovića i I. Fiskovića, ne izbjegava ni usporedbe istarskoga materijala s onim širega prostora sjevernoga Jadrana.

Slijedi, također detaljno razrađeno, peto poglavlje zaključnih razmatranja, u kojem Demonja pregledno sažima rezultate istraživanja. Iako se uporno ograđuje od šireg pristupa analizi materijala, ipak nam, uz obećanu tipologiju i referirajući se na prethodnu generaciju istraživača, donosi uvjerljive ispravke prethodnih pokušaja datiranja pojedinih spomenika. Ovdje valja istaknuti da će zacijelo doći i do daljnjih pomicanja prijedloga datacije nekih analiziranih primjera, kod kojih je u pitanju tek romanička tradicija, ili pak tragovi tvrdokornih romaničkih prežitaka. Autor inače više puta ističe poteškoće datiranja i snagu faktora mjesne tradicije, izrazito prisutnu na malim ladanjskim crkvama, koje čine brojem najveći dio njegova kataloga. Formalno je u pravu kada ističe da takvi primjeri čine pretežni dio romaničke sakralne baštine Istre, jer ponajprije crkve koje su ostale gotovo intaktno sačuvane do naših dana možemo definirati romaničkima. Ipak, proces rekristijanizacije ladanja samo je jedan segment istarskoga sakralnog graditeljstva u razvijeno-

³ Mislim da bi jednom, po čvrstom opredjeljenju za geografski pristup, povratak na neke dvojbe trebalo isključiti, jer je granice Istarskog poluotoka moguće vrlo precizno definirati zamišljenom crtom koja se proteže "od Miljskog poluotoka i naselja Doline (S. Dorligo della Valle), sjevernim rubom Čičarije do Klane, Kastva i uvale Preluke kraj Voloskog." Usp. ROBERT MATIJAŠIĆ, Istra, u: *Istarska enciklopedija*, M. Bertoša, R. Matijašić (ur.), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 2005., 337.

me srednjem vijeku. Naravno da je urbanistički razvoj istarskih gradova i kaštela u doba razvijenog srednjovjekovlja pratio i element crkvene gradnje, pa je moguće zamisliti veći broj graditeljskih napora složenijih od uobičajenih minijturnih jednobrodnih crkava, položenih na vrhovima brežuljaka. Čitatelja je stoga trebalo upozoriti na postojanje čitava niza značajnih urbanih crkava s dugim kontinuitetom pregradnji, na kojima danas, unatoč prevladavajućemu naknadnom, najčešće baroknom oblikovanju, barem slutimo, ako ne i jasno raspoznavamo, značaj romaničke arhitektonske faze.

Knjigu zaključuju bilješke na kraju teksta, popis literature, popis karata, tabli, nacрта i fotografija u tekstu koji znatno olakšava snalaženje, pogovor Predraga Markovića i zahvale autora. Na kraju valja spomenuti da će mnoge vjerojatno zasmetati ne toliko skromno koliko pogrešno oblikovanje knjige. Izdana je u posve atipičnom formatu 15x21 cm, otisnuta na kumstidruku, u mekom ovitku. Zadržana je numerička podjela poglavlja, primjerenija doktorskoj ili magistarskoj radnji negoli knjizi. Čini se posve nepotrebno, pogotovo s obzirom na jasan i pregledan Demonjin slijed naslova poglavlja. Završne je bilješke u ovom slučaju bilo primjerenije pretvoriti u one na kraju stranice, no to je, valjda, priječio specifični dizajn izdanja. Autor se opširnijom napomenom ogradio od kvalitete fotografija, naglašavajući njihov neprofesionalni, radni karakter i zapuštenost analiziranih crkava. Šteta je propuštene prilike, jer je drugačiji pristup fotografiji, toga poslovično fotogeničnog materijala, knjizi mogao dati sasvim drugačiju dimenziju.

Ponajviše smeta nepreglednost smještaja inače odlične popratne grafičke dokumentacije. Karte Ivane Valjato-Vrus trebalo je ako ne bojom, onda barem položajem istaknuti u knjizi. Do izražaja ne dolaze ni standardno kvalitetni arhitektonski snimci Ivana Tenšeka. Tlocrti crkava uredno su i u jedinstvenom mjerilu posloženi, no usporedne su tablice rastegnute na dvije, pa i tri stranice, umjesto da su, kako je to i običaj, istaknute u jednom, obrubom i toniranjem pozadine izrazito naglašenom polju.

Uza sve spomenute nedostatke izdanja, još jednom jasno treba naglasiti da je u pitanju nezaobilazan priručnik budućim istraživačima, koji će se morati uvažavati u daljnjim istraživanjima i radu na nekoj budućoj sintezi. Nje bi se, s obzirom na prikupljena znanja, mogao prihvatiti i sam autor. On je više puta u tekstu upozorio da je riječ o ostvarenju ciljanih, užih dosega, ograđujući se od konačnih ocjena i naglašavajući potrebu daljnjih istraživanja. Svakako treba pohvaliti i istraživački trud, najvećim dijelom ostvaren u ratnom razdoblju i s ograničenim sredstvima. Danas bi takav napor bio znatno lakše izvediv, s obzirom na postojanje brojnih pomagala koja nisu bila dostupna u vrijeme provedenoga istraživanja: od internetske prezentacije gotovo svakoga istarskoga sela, niza uglavnom talijanskih, tekstualno nepouzdanih, no topografski izrazito iscrpnih kulturno-povijesnih vodiča Istrom do sve većeg obilja zračnih, zračnih ortofotografskih i satelitskih snimaka, koji otvaraju mogućnost daleko sustavnije analize istarskoga humaniziranog krajolika.